
SZOCIOGRÁFIA

GAZDASÁGTÍPUSOK ÉS MUNKAERŐ- SZÜKSÉGLET ADORJÁNON

KLAMÁR ZOLTÁN

A FALU HATÁRA ÉS A LAKOSSÁG GAZDASÁGI RÉTEGZŐDÉSE

Adorján a kis határú falvak közé tartozik a kanizsai községben. Északról a városi földek, nyugatról a kanizsai járás és Oromhegyes határa, délről pedig Zenta város határa övezi. A művelhető terület mindössze 2003 hektár. Ennek nagyobbik része 1536 ha magántulajdonban van, míg a fennmaradó 467 ha művelhető területen az erdőgazdaság és a termelősövetkezet osztozik. A magánkézben lévő földterületek az alábbiak szerint feloszlanak:

szántó és kertek	1434 ha
gyümölcsös	6 ha
szőlő	1 ha
kaszáló	59 ha
legelő	3 ha
lakott terület, utak	33 ha ¹

A falu lakossága az utolsó hat népszámlálási kimutatás szerint folyamatosan fogy, igaz ugyan, hogy az utóbbi húsz esztendőben ez a fogyás lelassulófélben van. A tendenciát az alábbi népszámlálási adatokat tartalmazó táblázatban adjuk meg:

év	1948	1953	1961	1971	1981	1991
lakosság száma	1542	1504	1335	1236	1203	1159

Ellentétben a lakosság csökkenésével a háztartások száma két szám-lálási évet kivéve folyamatosan nőtt.

év	1948	1953	1961	1971	1981	1991
háztartások száma	419	420	424	423	412	429

Az viszont meglepő, hogy a háztartások számán belül a mezőgazdasági háztartások számaránya csökken. Amíg 1981-ben az összeírt 412 háztartás közül 315 volt mezőgazdaságból élő, addig 1991-ben a 429 háztartásból mindössze 275 volt a mezőgazdasági háztartások száma.² 1981-ben a 315 mezőgazdasági háztartásban (a kérdőívben és az összesített jelentésben nevezik így a parasztgazdaságokat)³ volt 132 ló, 690 szarvasmarha, 582 juh, 2576 sertés, 7770 baromfi, 75 traktor és 2 kombájn. Tíz évvel később a 275 mezőgazdasági háztartásban mindössze 69 ló volt, 474 szarvasmarha, a juhok száma ugrásszerűen megnőtt: 967, a sertéseké a harmadára csökkent, 825 és a baromfiak száma is majd megfelelődött, 4335-öt találtak az összeírók. Sajnos, a gépparkra vonatkozóan újabb adatokat nem találtunk.

Megfigyelhető tehát, hogy addig, amíg a háztartások száma nőtt, sőt 1991-ben az addig összeírt legmagasabb volt, a parasztgazdaságok csökkenése felgyorsult. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a jugoszláv gazdaság ebben az időszakban volt a csúcson. Ugyanis a '91-es év tavaszán, éppen az összeírások idején robbant ki a polgárháború, ami maga alá temette a gazdaságot. Ekkor még azonban azok a tendenciák hatottak, melyeknek köszönhetően a falusi lakosság igyekezett az iparban elhelyezkedni. Ezt a tényt igazolja az utolsó népszámlálás.

A polgárháború alatti és utáni gazdasági mozgásokról minden bizonnyal majd csak az ezredforduló utáni összeírás adatai alapján alkothatunk képet. Bizonyos, hogy az eltelt esztendő kényszerszabadságai és a munkanélküliség bizonyos folyamatokat a visszájára fordított. Így vélekedik kedves adatközlőnk, Sándor Lajos is: „Máma az eljárás nagyon nehéz, mer' aki eljár, az még rosszabbul jár, mint aki itthon marad. Mer' nem kap pénzt, nem kap fizetést. Itthon meg azé' ekkor-akkor elmegy napszámba. Annak, aki eljárt dolgozni, fene baja volt. Dolgozott is, nem

is, pénzt meg kapott. Most ez nagyon megfordult. Most eljár dolgozni, a nászom az üvegházba jár Kanizsára. 192 dinárt kap kétszer egy hónapban. Hát most kérdözöm én, hogy lehet abbul megélni?" (1 DEM = 65 dinár)

1981-ben 97 olyan háztartás volt a faluban, amelyben a jövedelmet nem a mezőgazdaságban termelték ki, 1991-re viszont majdnem a duplájára nőtt ezeknek a háztartásoknak a száma. A mutatószám 154-re emelkedett.

Anélkül, hogy bármiféle jóslatokba bocsátkoznánk, úgy véljük a fent körvonalazott tendencia a későbbiek során veszélybe sodorhatta volna a parasztgazdaságok létét, hiszen a fiatalok, a fiatal munkaerő hiánya miatt a hagyományos gazdálkodás alapja, a családi munkaerővel számoló gazdaságirányítás vált volna lehetetlenné.⁴ Arról nem beszélve, hogy az igényes mezőgazdasági kultúrák műveléséhez szükséges idegen munkaerő sem állt volna rendelkezésre, amennyiben az ipar és az egyéb gazdasági ágak felszippantották volna a munkaképes lakosságot.

GAZDASÁGTÍPUSOK

A falu birtokviszonyai századunkban döntően nem változtak. Idősebb adatközlőink egybehangzóan állították, hogy nagybirtok nem létezett a falu határában. A két háború között és a háború után, az 1946-os földosztásig alig néhány nagygazda volt a faluban.⁵ Kávai Ágoston szerint: „Itt olyan nagy gazdaságok nem voltak. Olyan 20 láncig mentek. Szuri Amálnak olyan 42 lánc volt. Azt mondta, ha mindegyik szomszédjától egy fogatást elfogad, akkor plusz egy lánc. Mert 42-t kellett a lovas ekével fordulni egy láncon, és ha minden láncon egy fogatást fogad, akkor plusz, akkor 43 lesz. Nagygazdák: Bábinszki, Milutinovics, Varjú, Ladócki, Sóti.” Lényegében ezt a réteget sújtotta az agrárreform és a beszolgáltatás a leginkább. Ők kerültek kulákklistára.

Húszláncos 7–8 volt a faluban, az általánosan elterjedt birtoknagyság 8–10 lánc volt. A mai napig több mint a fele a gazdaságoknak mindössze 1–3 hektár földterülettel rendelkezik.⁶ Ezek a nagyságrendek jelentették a gazdasági keretet, melybe be kellett illeszkedni az adorzáni parasztságnak. Ezek a keretek határozták meg a működtetés alapfeltételeit. A már korábban említett agrárreform lényegében három réteget érintett: a nagygazdákat, a szegényparasztoakat, illetve a nincsteleneket.

A földosztásra nagyjából egyformán emlékeznek adatközlőink. Bicskei Mihály szerint: „A földnélküliek, meg akiknek a szülei közül kivégeztek valakit, kaptak 2,5 hold földet. Ennek a fele szántó, fele kaszáló volt.” Sándor Lajos: „Család szerint osztották. Aki íratott. Ahány családja volt, úgy kapott földet. Ahogy el lett vedve, mindjárt szövetkezet volt. Azok használták. A 17 holdasok nem bírták a beszolgáltatást, akkor be kellett menni a szövetkezetbe. A nagygazdák voltak akkor megszorítva. Az ilyen kisebbek, mink csüngtünk-lógtunk, de valahogy megvoltunk. Anyósom is kapott. Két családja volt, két holdat.”

A birtokviszonyokból kifolyólag többféle gazdaságtípus élt egymás mellett a faluban a vizsgált időszakban. A két háború között lényegében tovább élt a feudális maradványokkal terhelt paraszt-polgári értékrenden alapuló, különböző nagyságú és munkaszervezési formát mutató gazdasági üzem, melyeket az alábbiakban megpróbálunk tipizálni:

a) nagygazdaüzem: ebben a típusban a család a tulajdonos, de nem dolgozik, hanem ki-ki a saját speciális területén irányítja, szervezi a munkát. Rendszeres és nélkülözhetetlen az idegen munkaerő foglalkoztatása. Lényegében ezek a mezőgazdasági munkások üzemeltetik a gazdaságot.

b) középgazdaüzem: ebben a típusban a családra épül a gazdaság üzemeltetése, de a fontos és munkaigényes gazdasági tevékenység optimális időben történő elvégzéséhez alkalmanként idegen munkaerőt alkalmaznak.

c) kiscgazdaüzem: ebben a típusban kizárólag a család munkaerején nyugszik a gazdasági tevékenység. Mindenkinek megvan a speciális helye és feladata a gazdaság működtetésében.

d) törpegazdasági üzem: ebben a típusban már van munkaerő-felesleg a gazdaságon belül, és ez a felesleg alkalmanként a munkaerejével szerzett javakkal segíti a családi gazdaság boldogulását.

e) háztáji gazdaságok: ez a típus lényegében egész évben más gazdaságokban keres munkalehetőséget, hogy a háztájiban a legfontosabb élelmiszerek betermelésének⁷ feltételeit biztosítani tudja.

f) a két lábon álló gazdaság: egy új, az iparosítás felfutásakor jelentkező gazdaságtípus, mely napjainkra a vállalkozói rétegben is működik. A földművelés a család jövedelmének kiegészítő tevékenységeként folyik, vagy az ott kitermelt jövedelem képezi a vállalkozás anyagi alapját.

A GAZDÁLKODÁS KERETEI

Adorján szűkös határának egészen a közelmúltig megvolt a közösség által elfogadott és betartott határhasználati rendje. Sőt, a terepi gyűjtőmunka során még magunk is meggyőződhattünk az adatközlöink által elmondottak igaz voltáról. A határ északról délre haladva négy részre oszlik: felső rétre, mely a Sárga árkon túl van, felső ugarra vagy felső vetőre, melyet az Állomás út határol, és az ettől délre eső terület, amit alsó ugarnak, illetve annak egy részét Nemös-hátnak neveznek. Az alsó ugart a régi Zentai országút szeli ketté. A keleti, Tisza felőli oldalán terül el az alsó rét, melynek egy részén szőlők találhatók és gyümölcsös-kertek. Az alsó ugar és az alsó rét határán, a Zentai út mentén álltak az adorzáni tanyák. Ez volt a part alja. Majdnem párhuzamosan a Tiszával a temetőtől délre sorakoztak: Vajda Dezső, Sóti Péter, Magda István, Kávai Ágoston, Kávai Mátyás, Vajda Péter, Fehér Pál, Pósa Béla, Sóti István, Sándor Pál, Konc Máté, Karapandžić Grujo tanyája és a legdélebbi a Szabó-tanya. A szőlőkben állt Šecérov Zlatoja tanyája. Ma ezen a határrészen egyetlen tanya áll, egy újonnan épült, Pósa Mihályé. Északon a Sárga árkon túl állt Molnár Lukács, a szövetkezet és a papföldek tanyája. A IV. dűlőben, közel a faluhoz az ugar közepén állt Pósa János tanyája. Fönt a kanyarban a keresztnél áll a Fehér-tanya és Cseszko István tanyája. A határ legészakibb tanyája Horvát Pálé. A part alján egy tanya maradt meg, a felső vetőben egy se, míg a Sárga árkon vagy Érparton túl szintén nem maradt tanya. A keresztnél áll kettő. Említettük, hogy sokáig megtartották az adorzániak a régi határhasználati rendet. Sándor Lajos ezt így foglalta össze: „Volt, meg van is alsó vető, meg felső vető. Az alsó fele az ugarnak búza volt. A felső kukorica. Így váltotta egymást a vetésforgó. Ez így volt sokáig. Amikor feljött a gépesítés, akkor már kezdtek összevissza vetni, akkor már nem adtak az ilyesmire.” A kutatás évében, 1998-ban, a felső vetőben kukorica volt, míg az alsóban búza. Tehát még mindig él a hagyományos rend, még ha néhányan meg is szegik az íratlan szabályokat. A vetésforgó szabályai még mindig érvényesülnek, hiszen a kapások után kalászos, majd pedig pillangós kerül a földre. Adorzánon ez legtöbbször here.

Az adorzáni földeken többféle növényt termesztettek. A legfontosabb volt a kenyérgabona, a búza, majd az árpa, zab. A kapások közül a kukorica, burgonya, dohány, paprika, cirok, cukorrépa, napraforgó és

a szója. A here, mint takarmánynövény jelen van a földterületen. Cukorrépat és cirkot termesztettek a két világháború között is, de igazi feltutása a két kultúrának a '60-as évektől figyelhető meg, ugyanis eddigre épül fel a zentai cukorgyár, illetve ekkor üzemel be a kanizsai Reform söprűkészítő üzem. Napraforgót a '60-as évek vége felé kezdenek vetni, ekkor fut fel az étolajgyártás és a jó értékesítési feltételek hatására többen próbálkoznak ezzel a kultúrnövénnyel. Mivel a gazdaságok megőrizték függetlenségüket, így mindenki saját belátása szerint döntött arról, hogy mit termeszt. Ennek alapján meglehetősen tarka a határ képe. Kukorica közé burgonyát, tököt, babot vetettek.

Adorjánban a házakat kevés kivétellel nagy kertek övezik. Mindenütt megfigyelhető, hogy három részre osztják a telket: a házzal párhuzamosan virágoskert és szőlő van egy-két gyümölcsfával, a gazdasági udvar kerített, ólak, istállók, górék, kocsiszín, pajta, hombár, nyári jászol található itt és a szérú vagy rakodó a szalmával, szárkúpokkal. Ezt követi a kert a veteményessel, gyümölcsössel. A kertben kis mennyiségben termelik a család szükségleteinek megfelelően a sárgarépat, gyökeret, paradicsomot, paprikát, uborkát, fokhagymát, mákot. Kevés gyümölcsfa van a kertben, hogy ne árnyékoljon be túlságosan a veteményesben.

A szőlő- és a gyümölcsstermesztés a gazdaság peremére szorult, bár még a múlt század elején is igen jelentős szőlőterületek voltak a falu magasságában.⁸

A lehetőségekhez képest minden törpegazdaságban tartottak egy lovat. A nagyobb gazdáknál két, vagy ennél is több ló volt. Kevés bivaly és elvétve szamár fogat is volt a faluban, sőt adatközlőink emlékeznek tehenek igába fogására is. A lovak erejét szántás, vetés, kusztura (ekekapa) húzására, illetve fogatos járművek mozgatására használták.

Szarvasmarhát a tejhaszonért és a húsert tartottak és tartanak ma is. Emellett fontos melléktermék a trágya, különösen az utóbbi néhány esztendőben, amióta újra visszaszorulóban van a műtrágya használata. A trágyázásról Kávai Ágoston ezt mondja: „Minden 2–3–4 évben kerül trágya a földre. Attól függ, kinek mennyi jószága van. De legalábbis négyévente trágyázni köll.”

A tehéntartásnál fontos szempont, hogy a naponta átadott tejet még napjainkban is havi rendszerességgel fizetik.

A sertés tartása visszaszorulóban van, ami a vágásra nevelés legújabb hullámvölgyét mutatja. Aprójószág, baromfi minden udvarban található. Legtöbb a tyúk, de van kacska, liba, pulyka és gyöngyös is.

Az adorzáni mezőgazdaság szerkezetében a '60-as évek végéig az állati és emberi erő volt a gazdaság vitelének a legfontosabb tényezője. Sőt, a magángazdaságokban még ma is igen jelentős szerepet játszik e két tényező, hiszen 1981-ben a 315 gazdaságból csak 75-ben volt traktor, ezzel szemben 132 lovat írtak össze.

A két háború között Adorzánon három cséplőgép volt. Ezek a gépek a nagygazdák tulajdonában voltak. A vetőgépek aránylag korán megjelentek a vidéken, hiszen a *Kanizsai Újság* már az 1910-es évek elején rajzos hirdetéseket közöl, és még ma is találtunk használatban lévő Clayton and Shuttleworth, Hofherr Schrantz márkájú vetőgépeket. Amerikai gyártmányú aratógép csak a szövetkezet megalakulása után került a faluba.

Fagerendelyes félvás ekére csak egy adatközlőnk emlékezett. Szerinte a '60-as években volt néhány ezekből a faluban. Érdekes, hogy az adatközlők többsége szerint ezeket még a két háború között lecserélték vasekére.⁹ Az eke típusát nem tudták megmondani, mindenki csak „vaddisznós ekének” mondta a vasekéket. Ezek egy- és kétvasúak voltak. Nem kedvelték a kétvasú változatot, mert ahhoz már három ló kellett, ami bonyolulttá tette a szántás műveletét, ugyanis ekkor már nem volt elegendő két egylovas gazdának összefognia.

A szántás utáni simító földmunkákhoz szöges láncboronát, vasboronát használtak. Újfent csak egy adatközlőnk, Pörzsölt István emlékezett a tövisboronára:¹⁰ „Olajfából, surjából, abból a tuskóból készült. Olyan gyümölcse volt, olyan kerek. Kókény. Össze volt rakva, úgy a. Közte volt egy fa, ahhoz a fához kötözték le. Meg a fához volt csinálva olyan húzó.”

A két háború között és a második világháború után egészen a '60-as évek elejéig kaszával arattak. Sándor Lajos: „1962-ben még anyósom hozta az ebédet. Még akkor kaszáltunk. Azután már följöttek ezek a kombájnok, akkor már nem kaszáltunk.” A hagyományos munkaszervezési formákat figyelembe véve elmondható, hogy általában kevés emberi munkaerőt mozgósítottak a gazdaságok a különböző munkafeladatok elvégzésére,¹¹ ha viszont a körülmények úgy hozták, hogy gyorsan kellett elvégezni egy munkafeladatot, akkor kölcsönösen kisegített-

ték egymást, elmentek egymáshoz mővába.¹² A cséplés volt az a munkafolyamat, melyet sem családi, sem pedig mővás munkaszervezésben lebonyolítani nem volt lehetséges. 22, illetve 24 főt csak szervezeten lehetett géphez állítani. A két háború között többnyire szóbeli szerződések, megegyezések léteztek a gazdák, részes aratók, illetve a cséplőmunkások között. Terényi Mihály 1942-ben kiállított munkásigazolványában találtunk bejegyzést, szerződést, melyből kiderül, hogy a hatóság által megállapított legkisebb munkabér mellett cséplés idejére elszegődött. Azokban az években a törvényileg megállapított minimum egyben a maximum bért is jelentette.¹³ Az aratás és a cséplés a bérmunka egyik legelterjedtebb formája volt a faluban. A részes aratókat nemcsak a nagygazdák alkalmazták. Sándor Lajos így foglalta össze: „Aki bírta, csinálta, aki nem bírta, az meg odaadta részesnek. Én is kaszáltam a sógorral részesből, de már nem is tudom, hogy is ment az, hogy hányadik. 9–10. keresztért kaszáltunk. Kévébe kellett tenni a részesnek, és ahol volt a cséplés, akkor ott kellett lenni annak a részesnek, hordani a búzát mondjuk rá.” Bérest, cselédet még a nagygazdák is csak ritkán alkalmaztak, beérték a napszámosok munkájával. A napszám meglehetősen esetleges munkalehetőség volt, mert a gazdaság munkaerő-szükségletétől függött. Ugyanakkor nehéz volt, mert a gazda megkövetelte, hogy mire a nap kelt, a napszámos felvegye a munkát, és napnyugtáig nem hagyhatta abba, ha azt akarta, hogy a bérét kifizessék.

A GAZDASÁGTÍPUSOK MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

a) nagygazdaüzem

Igazából egy olyan üzemszervezési forma, amely túlnőtt a család keretein. Az alapvető problémát ebben az esetben a birtok nagysága okozza, ugyanis a negyven láncc feletti földterület már akkora gazdasági erőt feltételez, amelyben nem elegendő a 4–6 tagú család munkaereje. Arról nem beszélve, hogy ezeknek a gazdaságoknak a tulajdonosai egy-két gyermekesek voltak. Adorjánon mindössze hat ilyen család volt a faluban. Ebből háromnak volt cséplőgépe. Ezek a gazdák már rangon alulinak érezték a kinti munkát. Rendszeresen alkalmaztak napszámosokat, aratásban részes aratókat fogadtak, és ők voltak, akiknek a cséplőgépe az egész falu búzatermését elcsépelte. Mivel nagyszámú idegen munkaerőt kellett foglalkoztatniuk, ezért minden olyan újításra,

mely munkaerő-megtakarítással járt, fogékonyak voltak. Ez a réteg volt az, aki megvásárolta az első búzavető gépet, a ló vontatta arató- és kéveköző gépet.

A családi munkamegosztás a hierarchia szerint történt. A családfő döntött a gazdaság dolgaiban: milyen gépeket, berendezéseket vegyenek, mit vessenek, és milyen jószágállományt tartsanak. A fiúk dolga volt, hogy irányítsák és felügyeljék a kinti munkát, ami nem jelentette azt, hogy nem kellett mindenből kivenni a részüket. A gazdaasszony a konyhai teendőket felügyelte és irányította. Főzött, és a háztartás gondját vette a vállára. Neki már nem kellett kapálásban, aratásban kint dolgoznia. Ez rangon aluli volt. Lényegében a napszámosok vitték a vállukon a gazdaságot. Ezeknél a gazdaságoknál nemritkán kiadták a földek azon részét, melyeken munkaigénes kultúrákat termesztettek. Ezekben a gazdaságokban alakult ki a harmados, negyedes, ötödös bérlet intézménye. Ez azt jelentette, hogy a különböző kultúrákat, különböző feltételek mellett lehetett árendálni, ahogy Adorjánon mondták. Attól függően, hogy hányados volt az árendás, változtak a gazdálkodás feltételei. Ha harmados volt, akkor a gazda szántatta, az árendás vetett. A magot a gazda adta. Kétszer kellett kuszturázni (ekekapa), kétszer kellett megkapálni, és a termés harmada az árendást illette. A dohánynál már változtak a feltételek, mivel igen jól fizetett a kultúra, ezért ötödéből, nemritkán hatodából adták árendába. A gazda a beültetett dohányföldet adta ki. Aki kivette, kapálta, szedte és fűzte az egész termést, de csak minden ötödik vagy hatodik levél volt az övé. Ennek fejében a gazdái volt a lovasmunka.

Jellemző, hogy ezekben a gazdaságokban még a XX. század derekán is megtaláljuk az egykori földesúri robot maradványaként az ingyenmunkát, amikor azért dolgozik ingyen a gazdánál a leendő részes, hogy megkapja az aratás jogát.¹⁴ Legtöbbször kapálásban vette igénybe a leendő részes munkaerejét a gazda, de megtehetette ezt más alkalmakkor is. Arra azonban gondosan ügyeltek, hogy az ingyenmunkát még aratás előtt kihasználják. Általában 3–4 napi munkát kellett teljesíteni, hogy 5–6 hold, vagy éppen amennyi búza volt, azt elkaphassa az egyébként többéves munkakapcsolatban lévő részes.

Ebben a gazdaságban jelentős terményfölösleget tudtak előállítani, még annak ellenére is, hogy a rendszeres külső munkaerő alkalmazása aránylag költségessé tette a gazdaság üzemeltetését.

b) középgazdaüzem

Ezek a gazdaságok 15–20 lánc közötti nagyságúak. Adorjánon mindössze 8–10 ilyen volt. A falu jómódú rétegének a közepén helyezkedtek el ezek a családok. A birtok nagysága szükségessé teszi, hogy bizonyos munkaféleségek végzésekor idegen munkaerőt alkalmazzanak, de az esetek 70–80%-ában a családi üzem szintjén folyik a gazdálkodás. Leggyakrabban a kapáláskor alkalmaznak napszámosokat, illetve aratáskor részest, bár ez mindig attól függött, hogy milyen volt a kalászosok aránya. Az is előfordult, hogy dohányfűzésre hónaposlányokat fogadtak. Ebben az üzemszervezési formában már sűrűn előfordult, hogy a gazda és a gazdaasszony is kint dolgozott a földeken. Bár természetesen mindig megfontolás tárgyává tették, hogy mi a kifizetődőbb a gazdaság szempontjából. Így természetes volt, hogy kapálásban, aratásban a gazdaasszony otthon maradt, és az ebédet főzte, hiszen az ő kinti munkáját pótolhatták a családtagok, meg különben sem volt szokásban szakácsnőt fogadni. A konyha igen fontos és érzékeny része volt a gazdaságnak. Ezen a birtokon még jelentős terményfölösleget tudtak előllítani, igaz ugyan, hogy az előbbivel nem vehették fel a versenyt, de mivel olcsóbban termeltek, módjukban állt bizonyos újításokat bevezetni, gépeket vásárolni, bár erre kevés példát találunk a faluban. Mivel a birtok gyarapítására nemigen adódott lehetőség a falu határában, ezért ez a réteg volt az, aki iskoláztatni kezdte a gyermekeit.

c) kisgazdaüzem

Adorjánon a 8–10 holdas gazdák képezték a paraszti társadalom felső rétegének a többségét. Ez az üzemszervezési forma a családi munkaerőn alapul és működik. Ebben a birtokkategóriában népesebbek a családok, és a gazdaság minden munkaerő-szükségletét belsőleg oldják meg. Itt már nincs rangon aluli munka, kötelezően mindenkinek megvan a feladata, és azt el kell végeznie ahhoz, hogy a gazdaság jól működjön, és eltartsa a családot. Erről a családi munkamegosztásról Kávai Ágoston a következőket mondja: „Hát mi 11-en vótunk testvérek. 8 hold földünk volt. Egyharmad rét a mienk volt. Hát ugye mikor már akkorák vótunk, ha nem kezdtünk kint dógózni, akkor mivel sok jószág volt – kacsza, liba, disznó, birka, tehén –, hajtottuk ki a kaszálóra, amiből ki volt mérve egyholdnyi. Ezt őrizni kellett, hogy amarra ne menjen, mert az majd köll szénának, kaszálónak. Úgy, hogy mindig találtak munkát a gyerek-

nek. Morzsolásokkor volt, ugye, hogy gyorsan szedni kellett egy pár kosár kukoricát. Akkor később mentünk apánkkal szántáskor cirkot vetni, és így lassan belenőtünk a munkába.”

Napjainkban ezek azok a gazdaságok, amelyek a leginkább életképesek és fogékonyak az újításokra.

d) törpegazdasági üzem

Lényegében ebből a gazdasági üzemből van a legtöbb Adorjánon. Ezek a birtokok már igen kicsik, 3–6 hold közöttiek, és már nem képesek eltartani a családokat. Jelentős munkaerő-fölösleggel rendelkeznek a családok, és rendszeresen eljárnak dolgozni napszámba, részesaratni, feles, harmados, negyedes, ötödös árendákat fognak fel, hogy a kis művelhető földterületük miatt, ha pótlások árán is, de fenntartsák az önellátó gazdaság látszatát. Ezek már annyira kis területek, hogy nemegyszer a vetésforgó betartása is komoly nehézségekbe ütközik. Már csak ezért is kénytelenek évről évre ezek a gazdaságok földet árendálni, hogy vethető legyen kapás és kalászos növény is. Sándor Lajos szerint: „Nekünk a felső vetőn nem volt földünk. Mikor arra került a sor, akkor búzát kellett vetni. Akkor valahonnan rendeztünk, árendáltunk, hogy legyen egy kis kukoricánk.” Ekkora birtok művelése is sok esetben gondot okozott, ugyanis többnyire csak egy lóval rendelkeztek, ami nem elegendő a szántáshoz, ezért legtöbbször összefogtak a szomszédal, és egymást kölcsönösen segítve végezték a szántóföldi munkát. Igyekeztek a saját birtokon mielőbb végezni a szántással, vetéssel, hogy még tudjanak bérmunkát vállalni, hiszen szükség volt a plusz bevételre. Ismét Sándor Lajost idézzük: „Nekünk nem sok földünk volt otthon, mert az én apámat '44-ben a Tiszába belelőtték. Mink öten voltunk testvérek. Otthon az a 3–3,5 lánc volt. Emellett fogtunk, meg a lányok eljártak az ekonómba dolgozni. Én voltam otthon édesanyámmal, mink csináltuk. Az öcskös a harmadik, odaadtuk inasnak Kanizsára, azután akkor ott dolgozott, inaskodott. Az utánam való húgom eljárt az ekonómba dolgozni. Akkor nagyon jó volt, az mindig hozta havonta azt a kis pénzt. Itthon hát volt egy tehenünk, egy lovunk. Össze voltunk fogva, hát én is eljártam, akkor fogtunk egy láncot szántani vagy ekézni. A szomszédal összefogtunk, két ló kellett, eggyel nem lehetett szántani. Amikor én mentem el szántani, akkor én szántottam egész nap. Holnap ment ő, vagy holnapután. A Szabó János bácsinak szántottunk meg 2,5 láncot.

Két mázsa kukoricáért szántottunk, de el is fogasoltuk. Akkor kaptuk a két mázsa kukoricát. Ennek akkor én úgy örültem, hogy nagyon.” Az összefogás tehát elemi érdeke volt az adorjáni törpegazdaságoknak, melyek sok idegen gazdaságnak vállalt munkával ugyan, de képesek voltak talpon maradni. Ebben a gazdálkodási formában általános volt a közös eszközhasználat is. Nemcsak vonóerővel, hanem művelési eszközökkel is segítették egymást. Többnyire külön fogtak bér munkákat, de arra ügyeltek, hogy a szomszéd, akivel összefogtak, ne maradjon munka nélkül. Arról nem beszélve, hogy a csonka családok serdülő fiútagjainak, mivel apa nélkül maradtak a gazdaságban, jól jött a szomszéd tapasztalata, jó szándékú tanácsa. Negyvennégy őszén 56 adorjáni férfit lóttak a Tiszába.¹⁵ Érdekes, hogy az agrárreform végrehajtásakor mindazok a családok kaptak földet, akiknél a családfőt kivégezték. Úgy látszik, a hatalomtartók ilyen módon próbálták az elkövetett jogtalanságot orvosolni. A kiosztott 2,5 hold nem egy tagban volt, hanem fele szántó, fele pedig kaszáló. Bicskei Mihály mondja: „Fél hold földünk volt. Meg kaptunk 2,5 holdat. Árendáltunk hozzá fél hold gyümölcsöst, meg volt dohányunk.” Olyan is előfordult, hogy a termést értékesítették, hogy legyen némi készpénzük, erre az esetre mondott példát Kávai Ágoston: „Pélida apósom ugye, annak azé vót (földje), de Hegyesen, de még cséplőgépre is ement attú, hogy 40–50 mázsa gabonája termett. Mer ugye ez vót a tiszta pénz. A kereset. A kenyérré valót megkereste, ami meg termett, eladta. Nagy családok voltak ugye, nem 1–2, hanem 6–7 meg 10–11.”

Megállapíthatjuk tehát, hogy a törpe gazdasági üzem fenntartásához a családtagok valamelyikének, vagy néha többnek is, rendszeresen a gazdaságon kívül kellett munkát vállalnia, és még ebben az esetben is csak akkor volt fenntartható a gazdaság, ha egy másik hasonló méretű gazdasággal szoros munkakapcsolatot alakítottak ki és tartottak fenn.

e) háztáji gazdaságok

Ezek már igazából nem nevezhetők gazdaságnak, ugyanis mindössze 0–3 hold földterülettel rendelkeztek. Még a nyolcvanas években is ezekből van a legtöbb, a mezőgazdaságból élő háztartásoknak mintegy a felét tették ki.¹⁶

A két háború között és a második világháború után is ezek a családok rendszeresen eljártak másik gazdaságokba dolgozni. Ha a faluban nem

találtak munkát, akkor Kanizsa városában, vagy Zentán próbáltak szerencsét. Vasútépítésen, kubikon dolgoztak, de aratásra igyekeztek visszatérni, mert mint részes arató megkereshették az évi búzájukat. Egy 1943. június 15-én kötött szerződésben Terényi Mihály Kriska Péter magyarkanizsai gazdához szerződött aratási munkára. Négy hét alatt kellett levágnia, kévéznie és keresztbe tennie 5 lánc 1600 négyszögöl búzát. Ezért fizetségül mindenből 1/10 részt kapott és egy kocsi szalmát. Az őszi folyamán részért elment kukoricát törni, szarát vágni. Emellett, hogy a téli tüzelője meglegyen, harmadából felfogott csumaverést. Csak ilyen módon tudta háztáji gazdaságát fenntartani.

Ebbe a kategóriába tartoztak a falubeli mesteremberek is. Amikor volt munkájuk, akkor a saját szakmájukban dolgoztak. Ha viszont nem volt mit csinálniuk, akkor alkalmi munkát vállaltak. Bicskei Mihályt idézzük: „Apám cipész volt. Dolgozott a faluban a szakmájában. Még legénykorában vett egy házat. Fél hold földünk volt. Apám mikor nem volt munkája, eljárt nagyapámmal szarát hordani.” Erre a gazdálkodási formára érvényes Sárkány Mihálynak a varsányi földnélküliekkel és 3 holdasokkal kapcsolatos megjegyzése: „A föld művelése magától értetődően a pillanatnyi körülmények szerint alakult, szó sem lehetett arról, hogy vegyes gazdaságot tartsanak fenn, ésszerűen forgassák a növényeket. A piaci változásokra rendkívül érzékenyek voltak e családok, hiszen saját munkaerejüket bocsátották áruba rendszeresen, ezért piacközpon-tú volt gondolkodásuk is.”¹⁷

Ebbe a kategóriába sorolhatjuk a föld nélküli adorjáni családokat is, mert életkörülményeik hasonlóak voltak, többnyire rendelkeztek családi házzal, és a ház körül tartottak jószágot, melynek a takarmányt a család munkaerejének rendszeres áruba bocsátásával keresték meg. A férfiak gyakran messzire mentek munkát vállalni. A háztáji tehát az asszony-népre maradt. Elek János mondja: „Már 11–12 évesen lóhajtó voltam kubikon. Bezdán mellett Koluton. Később 7–8 kilométerre hajtottam az állatokat a járásra mint csordás. 1949-ben Csókára szegődtem. A birtokon dolgoztam 6–7 évet. Onnan a zentai kertészetbe mentem. Két évig voltam ott. Oda 20–30 adorjáni is járt. Aztán csépelni jártam. Répát tolni.” Az elmondottakból jól látszik, hogy a falu munkaerőpiaca nem tudott minden földnélkülit helyben munkalehetőséghez juttatni. A kis határ és az aránylag kis birtokok eredményeképpen Adorjánon nem ala-

kultak ki aratóbandák, nem voltak summások és állandó, a vidéket járó cséplőbandák sem. Ez a réteg tehát állandóan létbizonytalanságban élt.

f) két lábon álló gazdaság

Az 1970-es évek közepe felétől megfigyelhető egy újabb fajta mozgás az előbbieket során leírt adorzáni gazdaságokban. Ez a folyamat nem más, mint a társadalmi felemelkedésnek egy újabb formája, amikor a lakosság fiatalokból álló munkaképes rétege az ipar felé fordul. Ez a tendencia húsz éven át volt irányadó, és ennek tudható be a kizárólag mezőgazdaságból élő háztartások számának csökkenése. Átrétegződött a falu társadalma. Az idősebb generáció nem lépett ki a korábbi keretek közül. Maradt a mezőgazdaságban, és hagyományos módon gazdálkodott tovább. A fiatalok viszont pontosan a hagyományos keretek között folyó gazdálkodás körülményeiből kifolyólag nem érezték magukat teljes anyagi biztonságban, és mert látták, hogy a társadalomban az ipari fejlesztésekre helyeződik a hangsúly, ezért úgy gondolták, ipari munkásként előbb révbe jutnak. Rövid távon nagy célokat tűztek maguk elé (új ház, gépkocsi, traktor, kapcsolható eszközök stb.). Ezért a környező városok iparában helyezkedtek el. Így könnyebben jutottak építési, vásárlási kölcsönökhöz, egészségügyi ellátáshoz, méghozzá oly módon, hogy előttük egy távoli nyugdíj biztosította nyugodt öregkor víziója lebegett. A kétségtelen előnyök mellett is tovább művelték földjeiket, tehát az addigi egypillérű gazdasági alap még egy pillért, támaszt kapott. A gazdaságok gépesítése gyorsabb üteművé vált. Az állati erő egyre kevésbé játszott fontos szerepet, sőt a dolgozó, állandó időzavarral küszködő munkás igyekezett a nélkülözhető és gépi erővel kiváltható igavonóktól megszabadulni.

1981-től 1991-ig majd a felére csökkent a lovak száma. Itt tehát a hagyomány egyfajta átstrukturálódásának lehetünk tanúi. A folyamat logikus következménye a fent leírt eseménysornak, ugyanis azzal, hogy a környezetben állandó munkát vállaltak, megváltozott a gazdasághoz való viszonyuk is. Már nem akkor dolgoztak a földeken, amikor azt a gazdaság megkívánta, és főleg nem annyi időt töltöttek kint, mint korábban. Az állandó munka mellett munkaidejükhöz kellett gazdasági tevékenységüket igazítani. Az anyagi lehetőségek kiszélesedésével igyekeztek oly módon átszervezni a gazdasági tevékenységüket, hogy az állandó kötöttséget jelentő vidéki munkahely mellett is üzemképes

maradjon a gazdaság. A gépesítés is ekkor került igazán az érdeklődés homlokterébe. Ez az az időszak, amikor traktorokat, kapcsolható eszközöket, kombájnokat vásárolnak. A gépeket, ha nincsenek használatban, nem kell külön gondozni, ellátni. A gazdaságok tehát modernizálódnak a kényszerű körülmények hatására.

A kilencvenes évek első felében azután nagyot változnak az életkörülmények. A polgárháborús esztendőök tönkreteszik az ország gazdaságát, és az iparban dolgozók keresete a minimumra csökken. Kényszerszabadságokra küldik a dolgozókat, és kezdetben 65%-os bért fizetnek, amit a későbbiek során 50%-ra csökkentenek. Aki teheti, otthagyja a gyári munkát, a nyüggé váló állandó kötöttséget, mely már nem biztosít jövedelmet, hanem gátolja a gazdálkodást. Sokan visszatérnek Adorjánra, és a mezőgazdaságban próbálnak boldogulni. Ekkor egy új réteg jelenik meg a falun: a vállalkozó. Ám ahogyan az ingázók, úgy a vállalkozók sem hagyják el a mezőgazdaságot. Ez a réteg azonban nem a vállalkozásból von el pénzeket, hogy mezőgazdasági üzemébe befektesse, hanem fordítva. A vállalkozás anyagi alapját teremti meg a gazdaság jövedelméből. Boltot nyit. Termény- és jószágfelvásárlással foglalkozik. Kíséri a piaci mozgásokat, és adok-veszek alapon próbál egzisztenciát teremteni magának. Rövid időn belül állandó alkalmazottat vagy alkalmazottakat vesznek fel, hogy jusson idő „az üzlet után menni” és a gazdaságot ellátni, irányítani.

IRODALOM

- Appel Ede: *Ó-kaminzsa nagyközség történelmi, helyrajzi, gazdasági, népisei és statisztikai ismeretése*. Szabadka, 1886
- Fél Edit–Hofer Tamás: *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és a háztartásban*. In: *Néprajzi Közlemények* XII., 3–4., Budapest, 1967
- Dr. Kornel Đere–dr. Pavle Tomić: *Opština Kanjiža*. Prirodno-Matematički Fakultet, Novi Sad, 1982
- Kovács Endre: *Földművelés egy bácskai magyar faluban*. Mikes Kiadó, Budapest, 1993
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Forum, Újvidék, 1991
- Paládi-Kovács Attila: *Munkaerő és munkaszervezet a magyar parasztok rétgazdálkodásában*. In: *Népi kultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. marta 1981. Prvi rezultati. Novi Sad, juna 1981, *Statistički bilten*
- Sárkány Mihály: *A gazdaság átalakulása*. In: *Varsány*. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978
- Szabó Ferenc: *Dél-tiszántúli munkásszerződések (1889–1944)*. In: *Néprajzi Közlemények* XI., 3–4., Budapest, 1966

- Szabó László: A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni Hegyvidéken. In: *Néprajzi Értesítő* XLVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965
- Takács Lajos: A tüskeborona készítése és használata Várongon. In: *Néprajzi Értesítő* XLVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965

JEGYZETEK

- ¹ Bicskei Mihály szíves közlése a szabadkai Statisztikai Hivatal 1998-as írásbeli jelentése alapján.
- ² Az 1991-es népszámlálás adatairól nem készült összefoglaló jelentés. A kanizsai városházán található kérdőívek és összesítések alapján közlöm az adatokat.
- ³ Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1981. Prvi rezultati. Statistički bilten. 63. Ezeket az adatokat hozza dr. Györe Kornél és dr. Pavle Tomić a községről írt földrajzi és gazdasági tanulmányban.
- ⁴ Fél E.–Hofer T. 1967, 6.: „Gazdasági tervezésükben a parasztemberek mintegy természetes adottságként számolnak családjuk munkájával. Ez a munka folyamatosan tart, időnként nagyobb, máskor kisebb igénybevétellel. A gazda előre számot vet. Hagyományos szabályok igazítják el, hogy az egyes növénykultúrákra, az állatok gondozására mennyi munkaerőt kell ráfordítania, milyen elemi munkacsoportokat kell összeállítania.”
- ⁵ Vö.: Kovács E., 1993, 7. l.
- ⁶ Dr. Đere, K.–dr. Tomić, P., 1982, 186. l.
- ⁷ Vö.: Sárkány M., 1978, 68. l.
- ⁸ Appel E., 1886, 29. l.
- ⁹ Vö.: Sárkány M., 1978, 72. l.
- ¹⁰ Vö.: Takács L., 1965, 315–328. l.
- ¹¹ Sárkány M., 1978, 73. l.
- ¹² Szabó L., 1965, 134. l.
- ¹³ Vö.: Szabó F., 1966, 24. l.
- ¹⁴ Vö.: Paládi-Kovács A., 1977, 104. és 109. l.
- ¹⁵ Matuska M., 1991, 126–128. l.
- ¹⁶ Györe K.–Tomić, P., 1982, 186. l.
- ¹⁷ Sárkány M., 1978, 85. l.